

Gömör az 1919-es államfordulatok tükrében

ÉVA KERÉNYI

Gemer in the Light of the 1919 Political Changes

Keywords: Gömör-Kishont County, Hungarian Soviet Republic, Red Army, the Trianon Dictate, Paris Peace Conference, political change in 1919, border issue

A nemzetközi támogatással megalakult Národný Výbor (Nemzeti Tanács) Prágában 1918. október 28-án megszüntette az Osztrák–Magyar Monarchia fennhatóságát Csehország részei felett, és átvette a kormányzást. Ugyanitt 1918. november 14-én összeült a Nemzetgyűlés és proklamálta a Csehszlovák Köztársaságot. A megalakult új államot rövidesen a győztes hatalmak sorban elismerték. A Felvidék sorsa megpecsételődött.

Bár elméletben 1918 őszén, a gyakorlatban csak következő év januárjában történt meg Gömör megszállása az olaszországi csehszlovák légiók által. Kramář miniszterelnök tollából már 1918. december 10-én életbe lépett a Szlovenszkó területére érvényes új rendelkezés, amely szabályozta a terület nyelvhasználatát, közigazgatását, állami vagyonának tulajdonviszonyait, adóit, köztisztviselőinek további sorsát.¹ Rimaszombat város képviselő-testülete december 28-i ülésén tüntetésképp csatlakozott a Magyarország Területi Épségének Védelmi Ligájához, mintegy kifejezve ellenállását a kialakult helyzettel szemben.² A vármegye megtörve bár, de készült az impériumváltásra, ezt bizonyítja az alispán azon év eleji sürgönye, melyben „a várható cseh megszállásra való tekintettel” az országos és havi vásárokat január derekáig betiltatta.³ Rimaszombat megyeszékhelyre 1919. január 12-én vonult be Tiszolc irányából a Rossi tábornok parancsnoksága alatt lévő hadosztály 32. ezredének 1. zászlóalja,⁴ melynek kíséretében Samuel Daxner⁵ a szlovenszkói kormány megbízásából kinevezett ispán

- 1 Ez alapján – a cseh–szlovák államhűség letétele után – a Magyar Királyság köztisztviselőit megtartották korábbi tisztségükben. Štátny archív Banská Bystrica (ŠA BB) – Archív Rimavská Sobota (ARS). Fond: Magistrát mesta 1919 – 1324/19.
- 2 ŠA BB – ARS. Fond Magistrát mesta, zápisnica č. 9881/1918 z 28. decembra a č. 9880/1918 z 30. decembra.
- 3 ŠA BB – ARS. Fond: Policajný kapitanát (PK) 1918-1920., zn. 108/1919.
- 4 *Gömör-Kishont*, 40. évf. 2. sz., 1919. január 12. Később a 67. gyalogezred is állomásozott rövid ideig a városban. ŠA BB – ARS Fond: Magistrát mesta 1919 – 5215/19.
- 5 Vavro Šrobár, a csehszlovák kormány Szlovenszkó irányításával megbízott teljhatalmú minisztere 1918. december 29-én, Zsolnán nevezte ki Samuel Daxner tiszolci ügyvédet Gömör-Kishont megye zsupánjává. Tette ezt annak ellenére, hogy a magyar kormány részéről előzetesen már megválasztotta ugyanazon vármegye ispánjának Remenyik Aladár nyugalmazott főszolgabíró. *Gömör-Kishont*, 39. évf. 52. sz., 1918. december 29.

átvette hivatalát.⁶ A vármegyeházán uralkodó magyaros légkört és a városi önkormányzat ellenséges hozzáállását tapasztalva azonban hamarosan visszatért Tiszolcra, a megye közigazgatási ügyeinek irányítását Emil Hanes tanácsosra bízva. (B. Kovács 2004, 111. p.) Január végére a csehszlovák katonaság megszállta a megye mindazon területeit, amelyek az 1918. december 24-én rögzített demarkációs vonaltól északra feküdtek – esetünkben ez az Osgyán–Rimaszombat–Tornalja–Aggtelek vonalat jelentette. Az impériumváltás jelei lassan, fokozatosan lopódtak be a mindennapokba. Podhrázky szakaszvezető rögtön másnap rendeletben utasította a városi apparátust, hogy azonnali hatállyal adják át a város területén és a lakosságnál lévő összes lőfegyvert és muníciót⁷ a csehszlovák csapatoknak, este 9 óra után kijárási tilalmat rendelt el,⁸ parancsba adta a város egész éjszakán át tartó kivilágítását, utasítást adott a városban tartózkodó egykoron osztrák–magyar hadseregben szolgált egyének összeírására és azok rendszeres napi jelentéstevésére, megtiltotta az egyenruhákön díszelgő katonai felségjelek és hadiékítmények viselését,⁹ a város elhagyásához katonai parancsnoki engedély szükségességét írta elő, figyelmeztette a lakosságot a csehszlovák katonasággal szembeni lojális viselkedésre,¹⁰ fellépett a repülőgépekből kidobált hamis röpcédulák terjesztése ellen,¹¹ bármilyen megszegés esetén pedig hadbíróságra idézéssel igyekezett a rimaszombati polgárságot sakkban tartani.¹² Két nappal később az alkoholkimérés szabályozását, a városba érkező s távozó kocsik ellenőrzését, a magyar nyelvű újságok árusításának betiltását, ill. a magyar politikai egyesületek azonnali feloszlátását sürgető rendeletek lepték el a város rendőrkapitányását.¹³ A dohány állami monopóliummá lett, a volt kincstári lovak után hatósági nyomozás indult,¹⁴ az arany, ezüst, valuta- és értékpapíroknak, betétkönyveknek a kivitele

6 *Gemer-Malohont*, 2. évf. 2. sz., 1920. január 11.

7 Később a 80. gyalogezredtől hátramaradt kincstári vagyon visszaszolgáltatását egyaránt követelték a várostól. ŠA BB – ARS. Fond: PK 1918-1920., zn. 280/1919.

8 Ugyanezen záróra utáni kijárási tilalmat kérte később folyó év decemberében a város őrmestere is a rendőr-főkapitányságtól, és pedig a helyben állomásozó 10. cseh–szlovák gyalogezred katonái számára, akik éjjelente nemcsak hogy előszeretettel loptak a városban, hanem fertőző nemi betegségek hordozói is voltak, s ezzel a helyi cselédnök egészségét veszélyeztették. ŠA BB – ARS. Fond: PK 1918-1920., zn. 1232/1919.

9 Egy hónappal később már a katonai öltözékek viselését is betiltották. ŠA BB – ARS. Fond: PK 1918-1920., zn. 258/1919.

10 A helyi kereskedők nem voltak hajlandók áruikkal kiszolgálni a csehszlovákokat. ŠA BB – ARS. Fond: PK 1918-1920., zn. 254/1919.

11 Magyar repülőgépekből a januári hatalomátvétel után ismeretlen eredetű, vélhetően a magyar Propagandabizottság bujtogató röpcédulái hulltak alá a városra, melyekben hamisan – a csehszlovák katonai főparancsnokság utasítására – a csapatok Szlovákia területéről való azonnali kivonulását hirdették. ŠA BB – ARS. Fond: PK 1918-1920., zn. 321/1919.

12 ŠA BB – ARS. Fond: PK 1918-1920., zn. 72/1919.

13 ŠA BB – ARS. Fond: PK 1918-1920., zn. 84/1919. A rimaszombati Gömör-Kishonti Múzeum történeti gyűjteményében fennmaradt Fábry Zoltán ezen rendeletekre alapozott magyar nyelvű hirdetésménye. Jelzete: H 2589

14 ŠA BB – ARS. Fond: PK 1918-1920., zn. 329/1919.

a határon át megtiltatott, hatóságilag szabályozásra került az átutazáshoz szükséges készpénz maximális értéke.¹⁵ Ezzel egy új korszak vette kezdetét a megye és a város történetében. Mindez nem csupán abban nyilvánult meg, hogy a cseh–szlovák katonaság tisztkara a főtéri Tátra Szálló, ill. a vármegyei múzeum épületében rendezgette ideiglenes főhadiszállását,¹⁶ az újonnan érkezett legénység pedig a székváros fogadóira csapott le.¹⁷ A rendőr-főkapitányság 1919. évi első negyedévi kimutatásai hűen tükrözik az áldatlan állapotokat: 544 katonai-közigazgatási, 85 kihágási és 80 bűnügyi esetet tartanak számon, azaz csaknem minden napra jutott „valami”.¹⁸

Lássuk először a demográfiai mutatókat! A csehszlovák hatóságok még a folyó évben rögtönzött népszámlálást hajtottak végre a megszállt területeken, bár mai kutatások alapján ezen összeírások tudatos ferdtések miatt szakmailag nem helytállóak. (Popély 1991.) Számos eset előfordult ugyanis, hogy a megszállt területen élő lakosok továbbra is hűen ragaszkodtak Magyarországhoz, s megtagadták a cseh–szlovák állampolgársági esküt.¹⁹ Az alábbi táblázat jól szemlélteti néhány gömöri város etnikai megoszlását az 1910. és 1919. években:

Lakosok	1910			1919		
	magyar	szlovák	egyéb	magyar	szlovák	egyéb ²⁰
Rimaszombat	6199	486	233	5483	614	118
Rozsnyó	5886	406	273	4931	589	170
Tornalja	1995	16	22	2013	418	27
Nagyróce	1000	884	41	355	1337	127

Forrás: Keményfi 2002, 77. p., Popély 1991.

Összességében elmondható, hogy 10 esztendő alatt Dél-Gömör magyarságának aránya 98%-ról 90,1%-ra süllyedt, míg a szlovákság arányszáma 1,1%-ról 6,3%-ra emelkedett. (Major 2007.) Az 1919-es összeírás értelmében az egykori fényes Batyji²¹ össz-

15 ŠA BB – ARS. Fond: PK 1918-1920., zn. 496/1919.

16 A Gömörmegyei Múzeum épületében hozták létre a Cseh–szlovák Tisztviselők Otthonát. ŠA BB – ARS. Fond: Magistrát mesta 1918 – VIII. b.č./18

17 ŠA BB – ARS. Fond: PK 1887-1921., zn. 471/1921.

18 ŠA BB – ARS. Fond: PK 1918-1920., zn. 542/1919.

19 ŠA BB – ARS. Fond: PK 1918-1920., zn. 1059/1919.

20 Ide soroljuk a zsidóságot, amely ezúttal önálló nemzetiségként tűnt fel, ill. a cigányságot is, mindkettő hozzájárult a magyarság statisztikai értelemben vett csökkenéséhez. Utóbbiak estében azt is megjegyezhetjük, hogy kijárási tilalom volt rájuk érvényes, ráadásul útlevelet sem igényelhettek.

21 Rimaszombat régies elnevezése, ún. „beceneve”.

létszáma 700 fővel csökkent a tíz évvel korábban végzett felméréshez képest, ezzel párhuzamosan azonban a csehszlovák nemzetiségi betelepülés folytán – tisztviselők cseréje, kolonizáció – a szláv ajkúak száma 26%-os emelkedést mutat, sőt, két évvel később számuk megduplázódik! Hasonló a helyzet Rozsnyó esetében is, ahol még drasztikusabb – 900 fős – csökkenést könyvelhetünk el a csehszlovák megszállás számlájára. Érdekes Tornalja mint járási székhely esete, ahol a magyar összlétszám meglehetősen stagnálása mellett a szlovákság száma 1919-re ugrásszerűen 418-ra szökkent. Azon településekre, melyek az etnikai nyelvhatártól távolabb estek, nagyobb nemzetiségi nyomás nehezedett, például Nagyrocén, ahol a hivatalnoki réteg kicserélődése után az összmagyarok száma a negyedére csökkent.

Akárhogy nézzük is, a demarkációs vonal meghúzásával jogi értelemben a gömöri magyarság nemzeti kisebbségi státuszba került, ráadásul egy-egy szolgabírói járásban egyes települési ide- vagy odacsatolással le lehetett szorítani az etnikai arányt a kritikus 20% alá. A problémát tetőzte az 1919–1920 között lezajló etnikai és gazdasági indíttatású kivándorlási hullám is, amelynek fókuszában az ellehetetlenült magyar földbirtokosok és kisnemesek egy része, ill. a magyar köztisztviselői kar, közalkalmazotti réteg és a katonaság állt, kik nemzeti hovatartozásuk miatt kényszerültek állásuktól megfosztva, „önként” áttelepülni az anyaországba vagy a tengerentúlra.²² Példának okáért említhetjük a Budapesti Haditermény Rt. megbízottjait, akiket a zsupáni hivatal 48 órán belül kiutasított Csehszlovákia területéről,²³ vagy a galíciai bevándorlottakat, akiket a hatóság egyenesen kitoloncolt.²⁴ 1919 augusztusa és decembere között mintegy 20 családot lakoltattak ki Rimaszombatból,²⁵ a valós számadatok nyilván ennél jóval magasabbak lehettek. Az igazsághoz hozzátartozik, hogy a csehszlovák köztársaság állampolgárainak a hatóságok ideiglenesen csak azon volt magyar állampolgárokat tekintették, akik 1918. október 28-i idő szerint a demarkációs vonal által kijelölt Szlovenszko területén községi illetőséggel bírtak – mindenki más a „külföldi” kategóriába került.²⁶ Itt fordult elő számos olyan eset, hogy bár csehszlovák községi illetőséggel s egyben állampolgársággal bíró, egykoron osztrák–magyar állami hivatalnokok végül a magyar nemzetgyűlésben, közigazgatásban vagy hadseregben lettek új munkáltatóra, ezzel magukat és családjukat megfosztván állampolgárságuktól, a „külföldiekkel” szembeni bánásmódban részesültek.²⁷ Az újdonsült hatóságok nagyon sok felvidéki magyarnak nem voltak hajlandóak

22 1918 novemberétől 1920. december végéig összesen 101 782 magyar hagyta el önként vagy kényszerűségből a Felvidéket, ezzel párhuzamosan 72 ezer cseh katona, hivatalnok és tőkés telepedett le az országban. Ebből részletes gömöri adatok sajnos nem állnak rendelkezésünkre. Popély 1995, 30–31. p.

23 ŠA BB – ARS. Fond: PK 1918-1920., zn. 554/1919.

24 ŠA BB – ARS. Fond: PK 1918-1920., zn. 600/1919.

25 A távozott bérlők után megüresedett lakásokat a háztulajdonosoknak jelenteniük kellett a hatóságok felé. ŠA BB – ARS. Fond: PK 1918-1920., zn. 1361/1919.

26 A „külhoni”, az egykori magyar állampolgároknak, akik a meghúzott vonal másik oldalára estek, s szerettek volna Csehszlovákiához tartozni, az ezen állam községének kötelékébe való felvevést kérelmezniük kellett. ŠA BB – ARS. Fond: PK 1918-1920., zn. 1094/1919.

27 ŠA BB – ARS. Fond: PK 1918-1920., zn. 1290/1920.

megadni a csehszlovák állampolgárságot,²⁸ meghagyván őket idegen állampolgár státuszban, mivel nem tettek eleget az 1919. évi 64. számú törvénycikk által megkövetelt ún. engedelmességi fogadalomnak.²⁹A hűségeskü szövege így hangzott: „Becsületemre és lelkiismeretemre esküszöm és fogadom, hogy a Cseh–szlovák Köztársaság iránt mindig hű leszek, hozzá ragaszkodom és kormányának engedelmeskedem, hogy törvényeit szigorúan betartani és általában a hű cseh–szlovák állampolgár minden kötelességét és kötelezettségét teljesíteni fogom és akarom.”³⁰

A húszas évek elejére kialakult politikai helyzet és a megye területén lezajlott jelentős népiességmozgás a lakosság nemzetiségi összetételében egyaránt visszatükröződött. Az ún. „bevándorlók” táborát ez idő tájt a feledi szolgabírói járásba szisztematikusan betelepített cseh–szlovák legionáriusok és árvai/liptói telepések képezték.³¹ Létszámunk eleinte 151 főt tett ki, számuk azonban a homogén magyar közeg megbontására irányuló, egyben határvédő szerepet is betöltő módszeres kolonizáció következtében a két háború közötti években folyamatosan növekedett. Ez úgy volt lehetséges, hogy az 1919. évi 215. törvény minden 150 hektárnál nagyobb földbirtokot lefoglalt (mezőgazdasági földtulajdon esetén, 250 ha pedig egyéb földtulajdon esetén),³² a rákövetkező év január 30-án elfogadott kiutalási törvény értelmében pedig a jelentkezők saját agglomerációjukon kívül más községek kataszterében is igényelhetek földet. A földreformnak³³ nevezett akció lehetővé tette a legjobb minőségű termőföldek cseh és szlovák kézbe kerülését.

-
- 28 Rimaszombat városa 1919 októberében 63 fő bevándorlottat tartott nyilván, akikre kiltás várt. Személyes sorsuk a kitoloncolástól a tartózkodás hosszabbításán át a minisztériumi letelepedési engedélyig terjedt. ŠA BB – ARS. Fond: PK 1918-1920., zn. 1067/1919.
- 29 A Gömör-Kishonti Múzeum gyűjteményében fennmaradt egy, az 1918/19-es államfordulat idején csehszlovák karhatalom által magyar nyelven megirt agitáló szórólap, amely „szabad, egyenrangú, megbecsült” polgárokként szólítja meg a felvidéki magyarságot az új államhoz való önkéntes csatlakozás és lojalitás reményében. Jelzete: H 1816
- 30 ŠA BB – ARS. Fond: PK 1918-1920., zn. 1094/1919.
- 31 Az első világháború idején Oroszországban alakított egykori Legionárius Közösség tagjait a csehszlovák állam a magyarlakta területeken földhöz juttatta, és pedig úgy, hogy egy 1919-es törvény alapján a földreform céljaira lefoglalt nagybirtokok egy részét tulajdoni juttatással kiosztotta. A törvény értelmében új községek is létrejöhetnek. A hivatalos kolonizáció telepéből Gömör-Kishont megyére az 1926-ra önálló községekké vált Bottovo és Slávikovo estek, melyek Dobóca és Rimaszécs határából, pontosabban a Coburg-Gotha Fülöp herceg birtokaiból lettek kimetszve. A 20-as években létrejövő telepés falvak egyöntetű célja az ország déli határát követő zárt magyar etnikai sáv fellazítása és a határ menti területek védelme volt. Keményfi 2002, 90. p.
- 32 <https://www.noveaspi.sk/products/lawText/1/1115/1/2/zakon-c-215-1919-sb-o-zabrani-velkeho-majetku-pozemkoveho>
- 33 Simon szerint a csehszlovák nemzetállam létrehozásának egyik legfontosabb eszköze a német és magyar kézben lévő ipar és termőföld nacionalizálásában rejlett. A hivatalos propaganda mindezt a hegyvidéki területek földhiányával, valamint a déli területek alacsony népsűrűségével indokolta. Gömörben ez az intézkedés a korabeli Feledi, a Tornaljai és részben a Rimaszombati járás térségét érintette. Példaként a Feledi járást említhetjük, amelyben a 94,6%-os magyar ajkú lakossága mellett a földreform során kiutalt 8082 kath. holdból csupán 263 kh került magyar gazda kezébe. Összegezve, az első csehszlovák földreform keretében a nevezett három járásban 27 község volt érintett, melyekben mintegy 1500 személy telepedett le. Simon 2004, 41. p.

A vizsgálatunk tárgyát képező időszakban a csehszlovák–magyar határszakasz tisztázatlan kérdése miatt a határon átívelő mindennapi érintkezés egységes szabályozása továbbra is megoldatlan maradt. Számos, Magyarországra emigrált, már az ottani közszférában dolgozó, de mégis csehszlovák határ menti településen lakó személy került csehszlovák-ellenes propaganda terjesztésének gyanújába.³⁴ Daxner zsupán már 1919 márciusában írt rendeletében a Budapesti Csehszlovák Útlevelbizottság beszámolója alapján kérte a Magyarországból induló csehellenes agitáció meggátolása érdekében az útlevelek kiadásának korlátozását.³⁵ Érdekes kategóriát képviselt a határ mentén élő-dolgozó lakosság, melyeknek munkaviszony, avagy mezőgazdasági okok miatt a zsupáni hivatal határátlépésre feljogosító igazolványokat engedélyezett, valamint speciális rendelettel kis mennyiségben élelmiszert hozhatott be egyik ország területéről a másikba.³⁶ A folyamatos idegenáradat következtében az illegális határsértők száma jócskán megemelkedett a megyében, sokan hamis útlevellel próbálkoztak a határöröknél.³⁷ 1919 decemberében zsupáni rendelet értelmében betiltották az utazási engedélyek kiállítását a határ menti településekre,³⁸ fél évvel később pedig mindennemű útlevelek kiadását is beszüntették.³⁹ Nem csoda, hogy a közbiztonság a nullával volt egyenlő, s a békebeli évekhez képest a büntetőjogi eljárások száma 150%-kal emelkedett. Az általános rendet az egyes járásokban csendőrség felügyelte, Rimaszombat és Rozsnyó városokban pedig állami rendőrséget állítottak fel. A dél-gömöri járásokban a magyar nyelvismeret hiánya jócskán megfékezte mindennapi munkájukat, ráadásul az „anyországból”, főleg Budapestről és Bánrévén át Miskolcra áramló irredenta mozgalom is mindinkább elmérgesítette a kialakult politikai helyzetet.⁴⁰

Bár az utca nyelve továbbra is megmaradt magyarnak, a mindennapi élet hivatalos szférájában fokozatosan meghonosodott a szlovák nyelvhasználat.⁴¹ Már a megszállás

34 ŠA BB – ARS. Fond: PK 1918-1920., zn. 1143/1920.

35 ŠA BB – ARS. Fond: Magistrát mesta 1919 – 1428/19.

36 ŠA BB – ARS. Fond: PK 1918-1920., zn. 1440/1920.

37 Például úgy, hogy egy személy nevére két útlevelet állítottak ki, melyen már két különböző személy fotója volt. ŠA BB – ARS. Fond: PK 1918-1920., zn. 1224/1919.

38 1919 decemberében a május óta funkcióba lépett Janko Jesenský gömöri zsupán betiltotta a utazási igazolványok kiállítását olyan határ menti magyar településekre, mint Somoskőújfalú vagy Bánréve. Számos eset előfordult ugyanis, hogy rimaszombati lakosok onnan továbbutaztak Budapestre vagy Salgótarjánba. ŠA BB – ARS. Fond: PK 1918-1920., zn. 1334/1919.

39 ŠA BB – ARS. Fond: PK 1918-1920., zn. 879/1920.

40 A megyei jelentés szerint a csehszlovák államhatalom ellen bujtogató rölapok a miskolci körzeti katonai parancsnoksághoz, főleg annak bánrévei kirendeltségéhez vezettek. Számos panasz érkezett a magyar részekről érkező hivatali akták, útlevelek, anyakönyvi kivonatok és egyéb irományok ellen, melyek a Magyar Hiszekegy szövegével voltak ellátva. Gemer-Malohont v roku 1921. Rimavská Sobota, 1922. Vydal župan gemerský. Tlačila knižničiareň Tatry Banky v Rimavskej Sobote, 25. p.

41 A városi levéltár rendőr-főkapitánysági aktái között fennmaradt egy 1919. január 5-i megyei hadirokkantak szövetségét hirdető nagygyűlés plakátja, amely meglepő módon kétnyelvűen,

évében rendeletben utasították a várost a vendéglátóhelyek egy nyelvű szlovák, vagy kétnyelvű, szlovák–magyar feliratokkal és árjegyzékkel való ellátásával.⁴² A hivatalos falragaszok ezentúl kétnyelvűen jelentek meg a hirdetőtáblákon. Az államhatalom keze a társasági élet minden színterén lecsapott. Rendelet szabályozta a határ menti tavakban folyó halászatot,⁴³ betiltották a magángépjárműveken való személyszállítást,⁴⁴ a Magyarországból érkező postaforgalom cenzúrára esett át.⁴⁵ Zsupáni rendeletre a politikai hivatalok által engedélyezett nyilvános gyűléseket ezentúl csakis kormányképviselő jelenlétével lehetett megtartani, aki a gyűlés lefolyásáról pontos jelentést tett az illetékes hatóságoknak.⁴⁶ A csehszlovák hatóságok általi megfigyelések, kihallgatások, letartóztatások gyakorivá váltak Rimaszombat szűkebb magyar értelmiségi körében. Voltak, akiket internálni is „kellert”.⁴⁷ A magyar oktatási intézményeket már az államfordulat évének tavaszán átvette a csehszlovák állam, számos helyen május elején véget ért a tanév.⁴⁸ Törés állt be a nyomtatott sajtó terén is. Mérföldkőként könyvelhetjük el, hogy a megye vezérközlönyének számító, jelentős véleményformáló szereppel bíró *Gömör-Kishont* c. társadalmi közlöny 40 éves működése után 1919 tavaszán megszűnt létezni,⁴⁹ helyébe a nevezett évben egy rövid időre az akkori Vörös-rezsimmel szimpatizáló, szocialista eszméket valló *Gömöri Munkás* és a *Gömöri Vörös Ujság* c. lap lépett.⁵⁰ Mindeközben az aktuális csehszlovák karhatalommal együttműködő és annak eszméit propagáló, erősen magyarellenes *Gemer-Malohont* c. szlovák nyelvű sajtótermék is napvilágot látott, s képviselte hivatalosan fő informátorként a vármegyét.⁵¹ Ami pedig a nemzeti ünnepeket illeti – az egykori történelmi megyeszékhely megélte azt, hogy 1919. október 28-án zsupáni utasításra az új államalakulat egyéves megünneplésé-

magyar és szlovák nyelven egyaránt propagálja az eseményt – mindezt egy héttel a hivatalos cseh–szlovák megszállás előtt (!). ŠA BB – ARS. Fond: PK 1918-1920., zn. 13/1919.

42 ŠA BB – ARS. Fond: PK 1918-1920., zn. 968/1919.

43 ŠA BB – ARS. Fond: PK 1918-1920., zn. 924/1920.

44 ŠA BB – ARS. Fond: PK 1918-1920., zn. 1004/1920.

45 Számos eset előfordult, hogy a csehszlovák cenzúra kikerülése végett még Budapesten rányomták a cenzúra pecsétjét, s így egyenesen a címzett határon túli hivatalhoz került a levél. ŠA BB – ARS. Fond: PK 1918-1920., zn. 944/1920

46 ŠA BB – ARS. Fond: Magistrát mesta 1919 – 1428/19.

47 1919 júliusában 10 értelmiségi rimaszombati lakost Illavára internáltak, ahol mintegy másfél hónapot töltöttek. ŠA BB – ARS. Fond: Magistrát mesta 1919 – 2898/19.

48 ŠA BB – ARS. Fond: Magistrát mesta 1919 – 1837/19.

49 Az utolsó magyar lapszám még a régi köntösben 1919. április 27-ről maradt fenn.

50 Míg a *Gömöri Munkás* a rimaszombati szociáldemokrata párt, addig a *Gömöri Vörös Ujság* a gömöri szocialista-kommunista munkáspárt közlönye volt. Lapszámaikról nincsenek pontos adataink. Gömör-Kishonti Múzeum történelmi gyűjteménye. Rimaszombat. Jelzet: H 1692, H 1694, H 1695.

51 Létezett egy csehellenes közhangulatra buzdító, erősen magyar párti, szlovák nyelvű időszaki lap is, ez a Jehlicska által kiadott *Slovenský Národ*, melynek terjesztése ellen Gömörben is felléptek a hatóságok. ŠA BB – ARS. Fond: PK 1918-1920., zn. 8907/1920.

nek⁵² színtere lett, tősgyökeres magyar lakossága pedig a csehszlovák hadirokkantak javára tartandó utcai könyörödományok gyűjtésének résztvevőjévé vált.⁵³

A középkori vármegyerendszer egyik legrégebbi megyéjében a két állam közötti megosztásának arányára 1918 és 1920 között több elképzelés is született. A Gömör és Kis-Hont megyét is érintő első, etnikai alapon még elfogadható elképzelés az 1918. december 6-án meghúzott ún. Bartha–Hodža-féle demarkációs vonallal megvalósítandó országterületi rendezés volt, amely Nyústya–Nagyróce–Betlér településeken vezetett át, s ezen elképzelést módosította a francia kormány december 23-án átadott, sokkal szigorúbb feltételeket megszabó Vix-féle jegyzékkel, amely a Rimaszombat–Sajókirályi–Szuhafő irányú nyílegyenes határral szintiszta magyar nemzetiségi településeket szakított le a megyéről.⁵⁴ Ez a felosztás 1919 júniusáig változatlan maradt. A megyei területrendezés kérdésköre kapcsán némi remény csillant fel a Tanácsköztársaság kikiáltása után.

Itt állt elő az a paradox helyzet, hogy míg a világháború idején Gömör nem vált aktív harcterületté, addig az 1919. március 21-én megalakult Magyar Tanácsköztársaság ideje alatt pár hónapig igen. Az események hatására kialakult forradalmi hangulat miatt még a nevezett hónapban a losonci katonai parancsnokság Rimaszombat város felett kihirdette a statáriumot, melynek értelmében minden bűncselekmény, lázítás, rendzavarás, a megszálló csapatok bármily bántalmazása, a közlekedési és hírszolgálati felszerelés rontása, ill. az ellenséggel való érintkezés rögtönítélő bíróság elé kerül. A cseh–szlovák katonai parancsnokság figyelmeztette a lakosságot, hogy a katonaságnak jogában áll a lakosság és a város ellen minden eszközt használni, a házakba is behatolni, akár a várost magát is tűz által elpusztítani.⁵⁵ Április 27-én a cseh–szlovák hadsereg egységei átlépték az ideiglenes demarkációs vonalat és támadást indítottak a Tanácsköztársaság ellen. Az intervenciós csapatokkal szemben megindult Magyar Vörös Hadsereg májusában fokozatosan a vármegye majdnem teljes egészét visszafoglalta, a helyi lakosság pedig – a baloldali szocialista eszméket figyelmen kívül hagyva – az anyaországhoz való visszacsatlolás reményében üdvözölte őket, vagy beállt közejük.⁵⁶ A Vörösök észak felé indították meg a támadást, és sikerült visszanyomniuk az ellenséget a Tiszolc–Jolsva–Rozsnyó települési láncig. Rimaszombat megyeszékhelyre május 31-én vonultak be, s az alispáni hivatal rögtön beszüntette hivatali tevékenységét. Nyolc nappal később mind a csehszlovák csapatok, mind a hivatalnoki gárda

52 Levéltári iratok alapján tudjuk, hogy ez az akció igen szerény eredménnyel járt. Ez a családottság is közrejátszhatott abban, hogy a hatóságok a mozgószínházakon verték el a port: a színházakat felszólították évente legalább 6 jótékony célú előadás megtartására, s rendeltileg szabályozták a játsszási és szünnapokat, a tiszta nyereség egy részét pedig a minisztériumnak kellett beszolgáltatniuk. ŠA BB – ARS. Fond: PK 1918-1920., zn. 1085/1919.

53 ŠA BB – ARS. Fond: PK 1918-1920., zn. 1055/1919.

54 Rimaszombat már Csehszlovákia része. Keményfi 2002, 63. p.

55 *Gömöri Ujság*, X. évf. 13. sz., 1919. március 30.

56 A városból és környékéről 11 személy került őrizetbe azzal a gyanúval, hogy részt vettek a Magyar Vörös Hadsereg 1919. március 25-i rimaszombati betörésében. ŠA BB – ARS. Fond: PK 1918-1920., 14.3.1920.

elhagyta a várost. Gömör-Kishont vármegye és az egykori megyeszékhely ez idő tájt Direktórium felügyelete alatt állt.⁵⁷ A megyei egység vezetője Gorzó Ferdinánd, majd Csuvara Mihály lett, tagjai pedig a járási és városi direktóriumok vezetői voltak. (B. Kovács 2004, 112. p.) Rimaszombatban a 39. dandárparancsnokság székelte, a közigazgatást a városi Munkástanács irányította Rothbard Emil⁵⁸ katonai városparancsnok vezetésével.⁵⁹ A város politikai életét a Magyar Kommunista Párt szervezete diktálta. A megyeszékhelyen a Magyar Forradalmi Kormányzótanács rendelete alapján Rimaszombati Vörös Zászlóalj osztag is alakult.⁶⁰ A hivatalos besorozás során júniusban a gömöri 2. század katonái az I/19. zászlóaljhoz lettek beosztva, s mint szükségsszázad „Gömöri különítmény” név alatt kerültek ki a frontvonalra.⁶¹ A Vörösök által okozott károk csak a megyeszékhelyen 96 000 koronát tettek ki.⁶² A területi sikereket nem sokáig élvezhette a magyar fél: még folyó év júniusában válaszreakcióként megszületett Clemenceau jegyzéke, melyben a francia miniszterelnök végérvényesen kijelölte Magyarország határait, s megkezdődött az ismételt cseh–szlovák területfoglalás. (Keményfi 2002, 63. p.) Ez a kedvezőtlen határszakasz lett később Trianonban véglegesítve.

A demarkációs vonal meghúzása után, ami Gömör esetében a Zabar–Gesztete–Susa–Putnok–Szuhafő–Aggtelek határszakaszt jelentette, megváltozott az egyes szolgabírói járások felosztása és körjegyzőségek elhelyezése.⁶³ A Magyar Vörös Hadsereg utolsó egységei július 5-én hagyták el Rimaszombatot, a régi/új cseh–szlovák rezsim főkolomposai pedig még ugyanezen a napon hadiállapotot hirdettek és bevezették Csehszlovákia területén a katonai diktatúrát. Hasonló rendeletek voltak ezek, mint amelyeket a januári bevonuláskor kihirdettek a lakosság számára, csak jóval szigorúbbak, legfőképp a kijárási tilalomra, a gyűlések megszüntetésére, ill. a fegyvertartásra vonatkoztak. Egyetlen kitétellet bővült a paletta, és pedig a bolsevisztikus propagálásal, melynek bármilyen módját azonnali hatállyal betiltották és főbelövésével büntették.⁶⁴ Voltak, akik a fellángolás hevében a Vörösökkel együtt elhagyták Csehszlovákia területét s ismételten az anyaországba települtek,⁶⁵ személyük feltárása után azonban

57 ŠA BB – ARS. Fond: Magistrát mesta 1919 – 2511/19.

58 Rothbardot később a Tanácsköztársaságban betöltött szerepvállalásáért a csehszlovák karmhatalom Besztercebányán 5 év fegyházra ítélte, büntetését Terezínben töltötte le.

59 ŠA BB – ARS. Fond: Magistrát mesta 1919 – 2347/19.

60 ŠA BB – ARS. Fond: Magistrát mesta 1919 – 2530/19.

61 ŠA BB – ARS. Fond: Magistrát mesta 1919 – 2413/19.

62 ŠA BB – ARS. Fond: Magistrát mesta 1919 – 3101/19.

63 A változás konkrétan az osgyáni, a dúsai, a bátкаи, a felsőbalogi, az oldalfalvi, a méhi, a gömörhosszúszói, a sajoszentkirályi, az alsóhangonyi, a jénei, az almágyi és a csízi körjegyzőséget érintette. ŠA BB – ARS. Fond: PK 1918-1920., zn. 1081/1919.

64 A kényelvű, cseh–magyar hirdetmény Evzen Sykora alezredes, helybeli parancsnok tollából a rimaszombati Gömör-Kishonti Múzeum plakátgyűjteményének része. Jelzete: H 1817

65 Ezen lakosokat a 100/1919. sz. miniszteri rendelet szerint a csehszlovák állampolgárságukról önként lemondó, immáron magyar állampolgárú egyéneknek kell tekinteni, akiket Csehszlovákia területére beengedni tilos. ŠA BB – ARS. Fond: PK 1918-1920., zn. 3787/1919.

a cseh–szlovák karhatalom fokozott figyelemmel kísérte lépteiket, esetleges hazatérük után pedig rendszeres megfigyelésnek és zaklatásnak voltak kitéve. Gömör életében ekkor köszöntött be a szobordöntögetős korszak, melynek a Rimaszombat városkertjében lévő Széchenyi-mellszobor, illetve a rozsnói egészalakos Kossuth-szobor esett áldozatául. Ebben az időszakban zsupáni rendeletre tilos volt elhagyni a semleges területen át az államhatárt Magyarország felé, csakis a Szlovenszko minisztere által név szerint megnevezett személyek léphettek át a határokat, a füleki fogolybizottság parancsnoka, Hraca alezredes közvetítésével.⁶⁶ A helyzet fokozatos normalizálódásával 1919 decemberében Vavro Šrobár, Szlovenszko teljhatalmú minisztere a megye etnikailag homogén (szlovák) területein, így a Garamszécsi járásában és Dobsinán elrendelte a katonai diktatúra részleges megszüntetését.⁶⁷ Mindez azonban nem enyhítette a vármegye sorsát, Gömör haldoklott.

Míg a megye területének 92,5%-át az újonnan alakult Csehszlovákiához csatolták, addig a politikailag szétdarabolt történelmi Gömör-Kishont vármegye Magyarországon „rekedt” része az államfordulat után, 1919. március 12-től Putnokra helyezte át a néhai megyei igazgatás alispáni hivatali székhelyét, ide menekült az utolsó magyar gömöri főispán és kormány megbízott, Remenyik Aladár is, s ilyen formában kezdte meg kérészetét. A magyar kormány azon a nézeten volt, hogy a párizsi békekonferencia hivatalos „eredményhirdetéséig” a Felvidék területe továbbra is Magyarország része, amint azt az 1918. november 13-án megkötött belgrádi egyezmény 17. paragrafusa is megerősítette.⁶⁸ A kritikus 1919-es évben, s még utána is rendeletekkel több ízben is megkísérelték a vármegye cseh–szlovák megszállás alatt lévő területének visszacsatolását Magyarországra, bizonyítják ezt az alispán és hivatalának rendszeres látogatásai az egykori székvárosba, Rimaszombatba, ill. a megye további határon túli részeibe, melyre a megszálló cseh–szlovák karhatalom belügyeibe való beavatkozás címen egyértelmű kiutasítással reagált.⁶⁹ Csehszlovákia a győztes nagyhatalmak által elismert önálló államként igényt tartott a cseh–szlovák katonai egységek által megszállt területek szuverenitására. A régi vármegyerendszer maradványai még csaknem három évig

66 ŠA BB – ARS. Fond: PK 1918-1920., zn. 730/1919.

67 ŠA BB – ARS. Fond: PK 1918-1920., 6.12.1919.

68 Az egyezmény értelmében a történelmi Magyarország közigazgatása – beleértve a mai Szlovákia területét is – a békekötés lezárásáig változatlanul érvényben marad. Deák 2004, 20. p.

69 Gemer-Malohont v roku 1921. Rimavská Sobota, 1922. Vydal župan gemerský. Tlačila knižničiareň Tatry Banky v Rimavskej Sobote, 26. p. Számos Magyarországra emigrált, de rendszeresen visszajáró személy vált gyanússá a csehszlovák államhatalom számára bujtogatás vádjával, akiket hűségnyilatkozattal próbáltak meggyőzni a lojalitásról. Érdemes megemlítenünk a rimaszombati Lokcsánszky Endre esetét, aki magyar vármegyei köztisztviselőként 1919 júliusában Putnokra települt át, ezzel elveszítve csehszlovák állampolgárságát. Magyar államhivatalnokként viszont többször „hazajárt” a túloldalra is, útlevél nélkül, államellenes közhangulatot szítva a helyiek között. Ezzel a csehszlovák karhatalom számára politikailag veszélyessé vált, s a gömöri zsupán által hivatalos kiutasításban részesült. ŠA BB – ARS. Fond: PK 1918-1920., zn. 797/1920, 12.5.1920.

léteztek Csehszlovákiában, így Gömör-Kishont területe továbbra is bizonytalan maradt a nem véglegesített határok miatt.

A megye 280 településéből 259 került Csehszlovákiához, ami egyben 172 330 lakost jelentett, ebből 94 333 magyar ajkút.⁷⁰ A megye területének hovatarozásában sajnos az aktuális katonai megszállási helyzet és a kulisszák mögött zajló politikai játszmák voltak a mérvadók. Az 1919-es országhatár-módosulások egyben a megye területi és közigazgatási újraszervezését eredményezték, mely döntéssel megyei központok, vásárvonalak, közlekedési útvonalak, ipari területek vágódtak el, így Gömör területe periferikus, határ menti hátrányos gazdasági helyzetbe süllyedt. Az új államterületi hovatarozás nemzeti hatalomváltást szült, melynek a menekülés, kivándorlás, betelepülés, mesterséges kolonizáció és kitelepítések írhatók számlájára. Az a vármegye, melyet Szent István király az első egyikeként alapított Magyarországon, területileg és közigazgatásilag 1923. január 1-vel végérvényesen megszűnt. A Magyarországnál maradt, 22 települést számláló⁷¹ csonka megyerészt egy ideig Putnok központtal önálló közigazgatási egységként próbálták meg életre kelteni, mígnem az ország peremén erős városi központ nélkül függő, életképtelen területet 1923-ban Borsod megyével egyesítették. (Keményfi 2002, 87. p.)

Irodalom

- Štátny archív Banská Bystrica – Archív Rimavská Sobota. Fond Magistrát mesta 1918–1919
 Štátny archív Banská Bystrica – Archív Rimavská Sobota. Fond Policajný kapitanát 1887–1921
 Obecná kronika mesta Rimavská Sobota. Štátny archív Rimavská Sobota. 138–140
 Gömör-Kishonti Múzeum történeti gyűjteménye. Rimaszombat.
Gömör-Kishont, 1918–1919
Gömör és Kishont Vármegye Hivatalos Lapja, 1918. november–december
Gömöri Ujság, 1919
Gemer-Malohont, 1920
 B. Kovács István 2004. *Gömörország.* Rimaszombat, Gömör-Kishonti Múzeumi Egyesület.
 Bolfík, Július 1973. Rimavská Sobota. Martin, Osveta.
 Deák, Ladislav 2004. *Miesto Slovenska v československom štáte v rokoch 1918–1938 z medzinárodného hľadiska. Slovensko v Československu (1918–1938).* Bratislava, Veda.

70 Érdekes a nemzeti hovatarozás kérdése, amely mind csehszlovák, mind magyar oldalon igencsak modifikálta a vizsgált kérdéskört. Bár már 1919-ben sor került egy rögtönzött összeírásra a megszállt területeken, az első hivatalos népszámlálásra a Csehszlovák Köztársaságban 1921-ben került sor, mely során a lakosok nemzetiségi hovatarozását kérdezték. Ekkor új kategóriaként megjelenik a „csehszlovák” nemzetiség. Magyarországon ezzel ellentétben maradt az anyanyelv alapján való népszámlálás, melyre 1920-ban került első ízben sor. Keményfi 2002, 67. p.

71 A Magyarországon maradt községek: Aggtelek, Alsószuha, Bánréve, Gömörszőlős, Alsó- és Felsőhangony, Hét, Imola, Kánó, Kelemér, Putnok, Ragály, Sajópüspöki, Serényfalva, Susa, Szentsimon, Szuhafő, Trizs, Uraj, Zabar, Zádorfalva és Zubogy.

- Frák, Gustáv 1988. Gemer v prvých mesiacoch Československej republiky. *Obzor Gemera*, roč. 19, č. 3.
- Keményfi Róbert 2002. *A gömöri etnikai térmozaik*. Dunaszerdahely, Fórum Kisebbségkutató Intézet–Lilium Aurum.
- Lang László 2008. Gömör és a „nagy” impériumváltás első éve (1919–1922). *Gömörország*, 9. évf. 3. sz.
- Major Zoltán 2007. A népek hazájától a nemzetek harcáig, avagy térkép-e a táj? A cseh–szlovák területi követelések mérlege. *Gömörország*, 8. évf. 2. sz.
- Popély Gyula 1991. *Népfogyatkozás. A csehszlovákiai magyarság a népszámlálások tükrében. 1918–1945*. Budapest.
- Popély Gyula 1995. *Ellenszélben – A felvidéki magyar kisebbség első éve a Csehszlovák Köztársaságban (1918–1925)*. Pozsony, Kalligram.
- Simon Attila 2004. Cseh és szlovák kolonisták betelepítése Dél-Gömör falvaiba a két háború közötti időszakban. *Gömörország*, 5. évf. 1. sz.

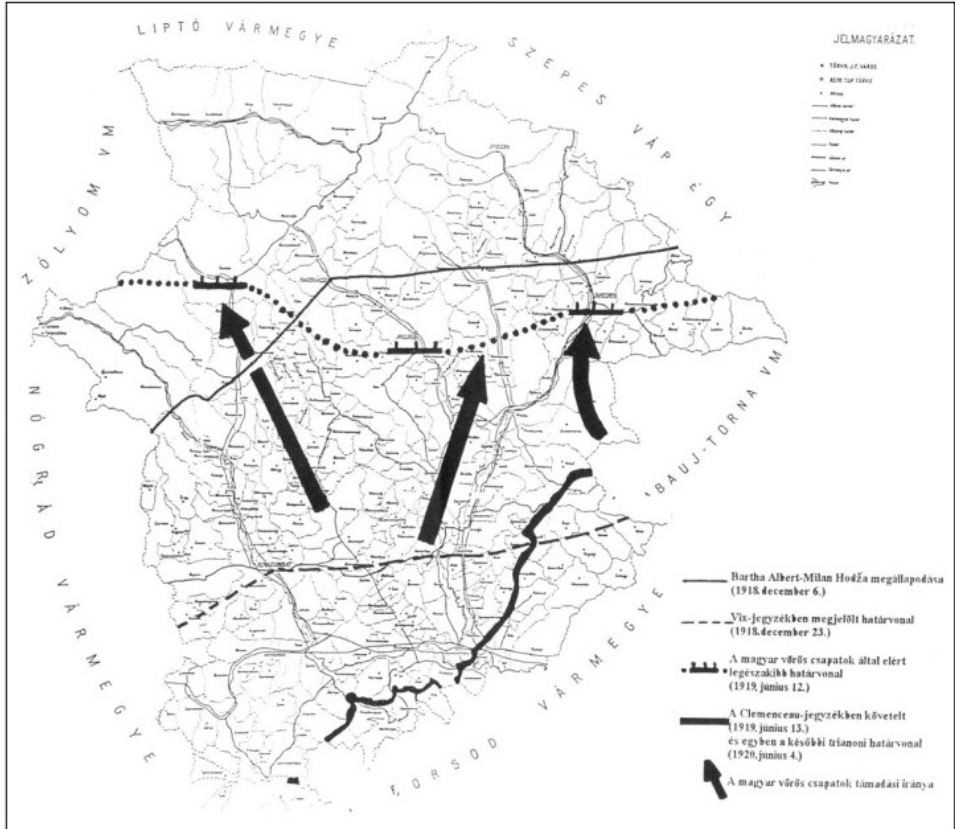
ÉVA KERÉNYI

GEMER IN THE LIGHT OF THE 1919 POLITICAL CHANGES

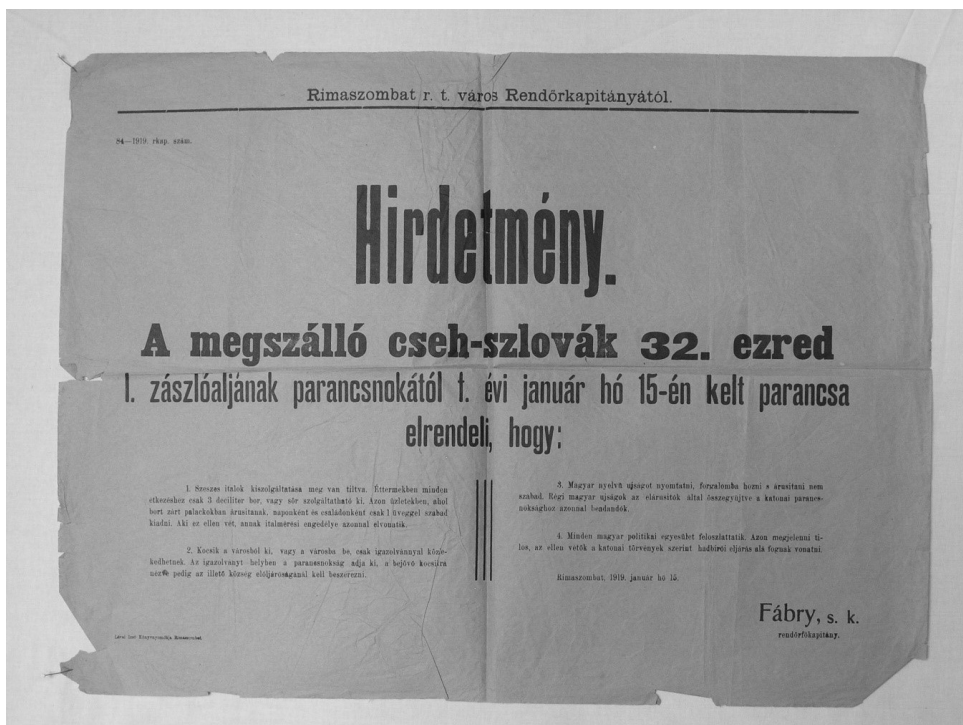
Several concepts emerged in the years between 1918 and 1920 about the proportion of the division between Czechoslovakia and Hungary of one of the oldest medieval counties, the Gömör County. Czechoslovakia as an independent state recognized by the victorious powers, claimed sovereignty of the territories occupied by the Czecho-Slovak military units, whereas the Hungarian government took the view that the territory of Upper Hungary remains part of Hungary until the official “announcement of results” by the Paris Peace Conference. While Gömör did not become an active battleground during the world war, it did so for several months in the period of the Hungarian Soviet Republic. The 1919 state border changes simultaneously resulted in territorial and administrative re-arrangement of the county, a decision which cut off district centres, routes to markets, transport paths, industrial areas, and caused that Gömör fell into the position of a peripheral county with disadvantaged economic situation, the aftereffects of which are felt up to now.

Képmelléklet

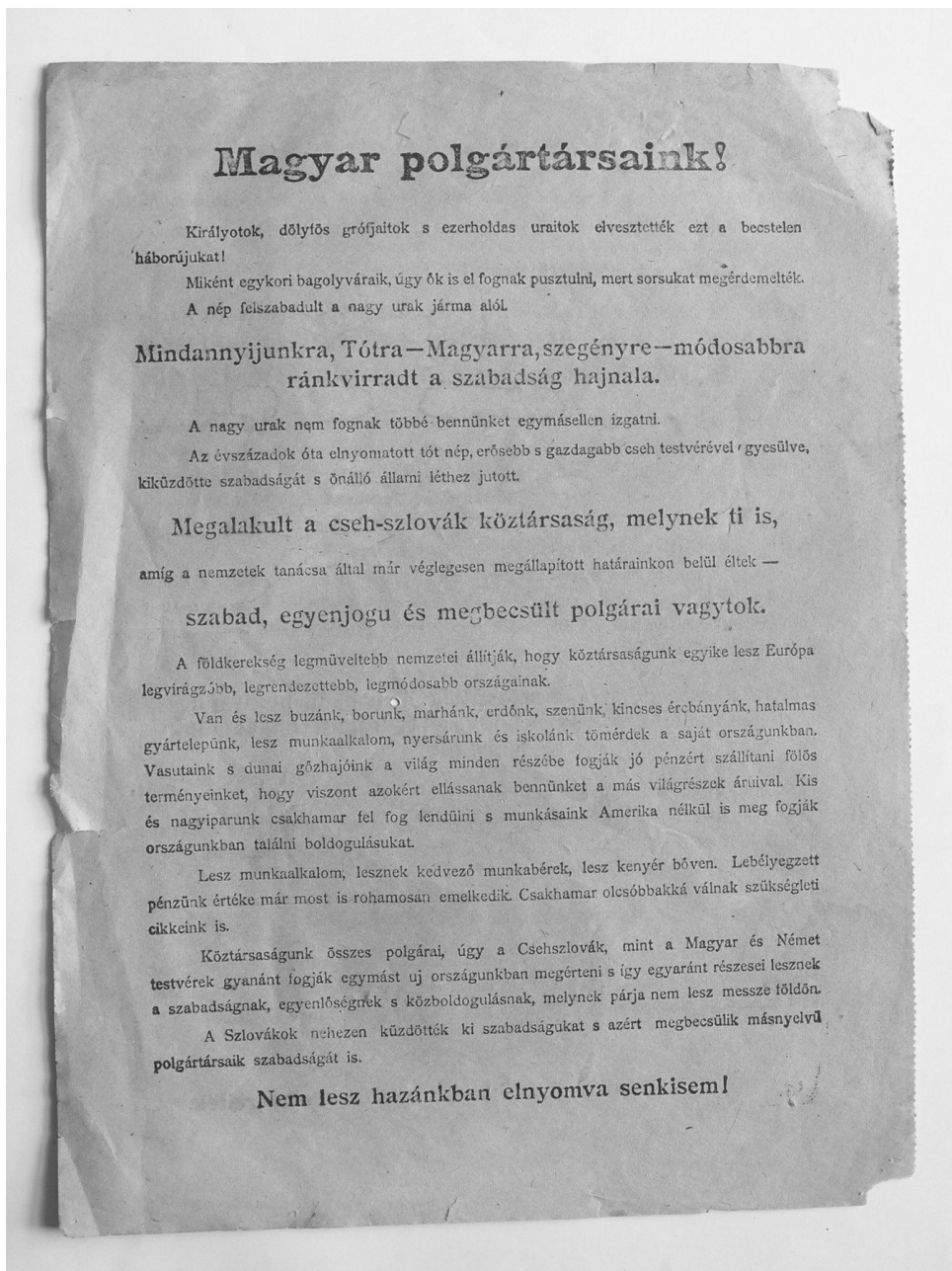
1. kép. Államközi határelképzelések a vármegye területén 1918–1920 között. (Keményfi 2002, 66. p.)

2. kép. Fábry Zoltán rendőrkapitány hirdetménye Rimaszombat lakosaihoz az 1919-es januári cseh–szlovák megszállást követően. (Gömör-Kishonti Múzeum gyűjteménye, H 2589)

3. kép. A felvidéki magyar ajkú lakosságot megcélzó agitáló röpcédula. (Gömör-Kishonti Múzeum gyűjteménye, H 1816)

4-5. kép. A Magyar Tanácsköztársaság idején megjelenő szocialista munkáslapok. (Gömör-Kishonti Múzeum gyűjteménye, H 1692 - H 1694)

6. kép. A Magyar Vörös Hadsereg kiűzését követő ismételt cseh–szlovák megszállás után kiadott szigorított rendeletek kétnyelvű plakátja. (Gömör-Kishonti Múzeum gyűjteménye, H 1817)

